

A MAI OLASZ REGÉNY

A FASIZMUS IRODALMI HATÁSA

A HOL egy nemzedék olyan mélyreható társadalmi forradalmon ment keresztül mint az legutóbb Olaszországban történt, természetes az átalakulás irányítóinak az a vágya, hogy egy az új világnézetet kifejező művészetet és irodalmat hívjanak életre. Különösen így volt ez a faszizmus esetében. Hiszen uralomrajutásának első éveiben éppen azt vetették ellenfelei szemére, hogy a liberalizmus féltve dédelgetett „jog“-ait lábbal tipró vak erőszakot képvisel és a hosszú évszázadok által kimunkált olasz kultúrához semmi köze. Giovanni Gentilenek, a kiváló filozófus-miniszternek erősen nacionalista irányú közoktatásügyi reformja ugyan hamarosan megmutatta, hogy az új kormányzat e téren is eredeti koncepcióban tudja magába ölelni nemzete múltját és jövőjét, de néhány elsőrangú neves írónak csatlakozása — milyen Pirandello vagy Beltramelli volt — legföljebb tekintélyes híveket szerzett a pártnak anélkül, hogy az új irodalom problémáját megoldotta volna. Pirandello írta tovább a nemzeti idealizmus útjaitól teljesen idegen szkepszissel és filozófiai relativizmussal tele drámáit...

Még kényesebbé tette a helyzetet, hogy azok a háború előtti áramlatok, melyeket a faszizmus a maga szelleméhez rokonoknak éreztet, a modern gépeket és technikai vívmányokat imádó futurizmus és a nemzeti heroizmust dicsőítő d'Annunzio-költészet túlfinomult formáikkal (F. T. Marinetti: *Novelle colle labbra tinte*, 1930) teljesen alkalmatlanok voltak arra, hogy nagy tömegekhez szóljanak.

A regényben is hol volt az irány, melybe az új életnézet valamiként kifejezéshez juthatott volna? A naturalizmus (M. Serao) halódott. A „regionalista“ regény (Grazia Deledda) az egyes vidékek sajátos életének hangsúlyozásával inkább elválasztotta mintsem összefűzte a lelkeket, pedig most épp annak a belső egységnek megvalósításáról volt szó, mely az olasz risorgimento viharos eseménygazdagságában csonkán maradt. A királyi opera, a nemzeti tudományos akadémia megalapítása e törekvésnek voltak külső jelei. Azután ott volt az örök szerelmi idill, mely hajszolja a maga Angelica-ját tarka, gondtalan kalandokon kérésziül, Paristól Teheránig (Guido de Verona: *Un'avventura d'amore a Téhéran*, 1929) ott a Masimo Bontempelli hideg. *Part pour Partos*, tisztára irodalmi beállítottságú elbeszélőművészet (Vita e morte di Adria e dei suoi figli, 1930). Avagy a divatos „humorizmus“ lenne az a forma, mely az új nemzeti hitnek kifejezést adhatott volna? Pedig ez képviselte az utolsó

harminc évben az olasz irodalomnak egyetlen összefüggő szellemi mozgalmát. A romboló iróniától a gúnyos mosolyig skálája minden árnyalatot felölelt. Am Alfredó Panzini éppúgy kívülről nézi regényhőseinek világát, mint ahogyan Pirandello nem azonosítja magát szemlélyeinek életével, s az az általános szkepszis, mellyel ők az embert nézik, éppen nem alkalmas fasiszta-akarások befogadására. Ez az Ariostótól örökölt kétkedő mosoly alighanem kissé bele van gyökerezve a modern olasz jellembe is. Ha az utolsó három év folyóiratainak regénykritikáit lapozzuk, régi és új szerzők neve mellett folytonosan újra meg újra fogunk találkozni a „humorista“ megjelöléssel. „A tíz hüvely magas ember“: humorizmus. „Az asszony, az ember meg a kígyó“: humorizmus. „A sors papucsban“, „Bertoldo utazásai“ ... folytathatnék a felsorolást!

Mindezeknek az irányoknak a beérkezettjei még hozzá ma már az ötvenes években járnak. Tőlük tehát egy új közszellem kifejezése alig várható többé. Talán Giovanni Papini áll közülük ma is legközelebb a fiatalokhoz. De ő is két katolikus meggyőződést valló műve — a Jézus élete és Szent Ágoston története — után, legújabb munkájában (Gog, 1931) ugyanazzal a fékezhetetlen harci hévvel fordul egész modern kultúránkkal, állami, gazdasági berendeztségünkkel és minden lehetséges eszményünkkel szemben, mely az „Un uomo finito“-ját már egyszer régebben mesterművé avatta. A könyv utolsó sorainak szerető gyermeki reménysugara éppen nem alkalmas arra, hogy a sok negatívum után lelket öntsön az olvasóba. S ha figyelmes szemünk észrevesz néhány burkolt analógiát, mellyel Papini a fasiszmus némely módszerét bírálja a maga individualizmusa szempontjából, azonnal meggyőződünk arról, hogy alighanem igaza van annak a megállapításnak, mely szerint az idősebb nemzedék gondolkodása túlonnan át van itatva a múlt eszmevilágától, hogyan sem az új olasz lelkeség kifejezésére képes lenne.

Lássuk hát az ifjakat!

A sok szkeptikus csevegés, támadás, hanyag félvállrólvevés után ők úgylátszik elsősorban kezdenek önmagukra eszmélni. Két évvel ezelőtt jelent meg egy regény. Címe: „A közönyösek“. (Gli Indifferent!, 1929). Huszonkétéves „gyerek“-írója egy csapásra híressé lett. Még az évben a könyv harmadik kiadását érte meg és tizenöt-ezer példányban kelt el. Pedig a fiatal író első és azóta is egyetlen regényének páratlan sikerét a hivatalos kritika éppen nem segítette elő. Ez meglehetősen tájékozatlanul állott újszerűsége előtt: megrotta azt a hideg szenvtelenséget, mellyel az erkölcstelen mesét előadja; elcsodálkozott a részletfantázia aprólékos minuciózításán, mely a nagyon sovány történetet oly pompásan megjeleníti. Bennünket első jellemvonása André Gide Immoraliste-jára, regényírói eljárása pedig Marcel Proust „A la recherche du temps perdu“-jére emlékeztet, s figyelmeztet arra az országa határait túlszámalyoló európai érdeklődésre, mi a mai olasz ifjúságnak egyik megkülönböztető vonása. Fejtük azonban ki a regény központi alakjának lelki beállítottságát a teljesen partikuláris cselekményből, melyben az megnyilatkozik. Michele özvegy édesanyja egy közönséges gazembernek, Leo Meru-

mecinek a szeretője. Ez napról-napra együtt él a családdal, de ráadásul ki akarja forgatni vagyunkájából, elűzni otthonából. Végül sikerül elcsábítania Michele testvérét, Carlat, ki — bár szívből utálja — majd feleségévé lesz. Maga Michele, anyja barátnéjának, a már élemedett Lisának karmai közé kerül. Látja életének rettenetes ocsmányságát, de nincsen ereje, hogy változtasson rajta. Fantáziájában szépen kidolgozza, magába szuggerálja a becsület bosszúálló elhatározásait, egy pompás jelenetben már elképzeli a törvényszéki tárgyalást, melyen mint Leo gyilkosa kell felelnie tettéért, de gyógyíthatatlan apátiájában minden gesztusa csonka és torz marad. Épp ebben látjuk a regény egyéni történeten túlnövő értelmét. Aki az utolsó évtized egyetemi ifjúságával közvetlenül és folytonos érintkezésben állott, nem tapasztalta-e maga is különösen az első években akaratának emyedségét, a nagy szándékai és elvetelt cselekvései közt való aránytalanságot? Nem betegségnek tűnt-e előttünk sokszor az ő erélyt nélkülöző „minden mindegy“-ük? Itt tehát alkalmasint tipikus jelenségről van szó, melyet Moravia a maga lelkéből vetít ki olyan regényes körülmények közé, melyek minél élesebben állítsák be egész jellemét. Általában a háború utáni nemzedék erkölcsi apátiája jutott egy elsőrendű olasz elbeszélőtehetségen keresztül az európai irodalomban ezidőszerint egyedül álló kifejezéshez! Mária más regényekkel kapcsolatban is emlegetik Moravia nevét (Riccardo Balsamo Crivelli: Vengan Quattini, 1930; Mario Soldati: Salmace, 1930; Adrian! Grego: Remo Maim, 1930), mert bennük Moravia inspirációját vélik valamiképp felfedezni. Ő tehát elevenre tapintott s ha a siker után való hallgatása azt jelenti, hogy éli írásait, még sokat kell tőle várnunk.

Ez az ifjúság azonban új hitet és erőt akar meríteni s ezeket különböző forrásokban keresi. Az egyik: a háború élménye. Talán sehol nem jelenik meg manapság annyi háborús regény, elbeszélés, napló, mint Olaszországban. Csak néhányat jegyzünk fel a legújabb termésből: Luigi Bartolini, *Il ritorno sul Carso*, 1930; Gioacchino Nicoletti, *Sotto la cenere*, 1930; Corrado Alvari, *Vent'anni*, 1931; Giovanni Comisso, *Giorni di guerra*, 1931. De egyben el is választja őket az ilyenmű európai irodalomtól az írók erős humanitása és családi érzése. Valóban azok a szép háborús levelek, melyeket Bemadetto Croce most közöl nápolyi folyóiratában, a *Critica*-ban, mélyen megindítanak bennünket. E nem mesterműve azonban még mindig D'Annunzio Notturnója marad az olaszoknál, épp a benne cicomátlanul megnyilatkozó emberi érzések közvetlensége által. A háború már hit, önfeláldozás, nemzeti eszményért harcolás!

A meggyőződés után való kutatás második forrása: a múltba való visszatekintés. A történeti regény mintha újból érdekelne. Tárgyát pedig főleg a nemzeti újjáéledésnek, az úgynevezett „risorgimento“-nak (1810—1870) korából szereti venni. Ez az időszak ma különösen buzgó vizsgálódások tárgya. A rávonatkozó okmányok közlése és feldolgozása a modern olasz történetírás legfőbb gondja, így még szerencse, ha a regényíró is nem akarja történetíróvá improvizálni magát, a kor szavát követve, mint azt Alfredo Panzini tette. A „Feleséget keresek“ és „Xantippe“ folytatásaképp, az 1859-i olasz-

osztrák háborút tárgyaló kötete után csak az imént jelent meg „Cavour“-ja. Hogy azután ilyenkor a népszerűsítésre és az írói megjelenítésre való törekvésben a történeti igazság nem a legjobban jár, az csak természetes. De maradjunk a regénynél s ne is időzzünk olyan munkáknál, milyenek pl. Ugo Foscolo életének egy epizódját, vagy Passatorenak, a betyár-hazafinak sorsát tárgyalják, mert a „húsz-évesek“ között ebben a körben is tűnt fel egy messze kiváló tehetség. Ferruccio Cappelletti „A csöndes lámpák órája“ (L'ora delle Lampade chete, 1931) című regényét csak néhány héttel ezelőtt tüntette ki az olasz akadémia egyik irodalmi jutalmával. Nehéz erről a hatalmasan megkomponált regényről valamilyen képet adni. Voltaképpen egy milánói márkai-család története a napóleoni háborúk és a restauráció 1810—1821-ig tartó időközében, tehát épp abban a korban, mely az olasz nemzeti újjáéledés legviharosabb szakasza, Oreste Borro del Tindaro márkának öt gyermeke van. A legidősebb, Sofia, Hegelhausen osztrák grófhoz ment nőül, de a többiek már a napóleoni uralom szabadabb szellemében nevelkedtek. Alessandra férje, a lengyel Czernoscki Pál herceg az orosz hadjáratban esik el, melyben a harmadik gyermek, Gilberto is résztvesz s csak jegyesének, egy kis milánói varrónőnek segítségével menekül meg a haláltól. A negyedik gyermek, Enrico, „Róma királyának“ apródjaként szerepel Párizsban, majd Torinóban jár egyetemre, míg végül a legkisebb, Matilde, a reichstadti herceg játszótársa lesz, Sofia néje mellett, Bécsben. A család ily szétszórtó élete kitűnő alkalmat nyújt a szerzőnek arra, hogy Párizs, Bécs, Varsó, Milano, Parma, Torino egykorú életét, Walewskát, Metternichet, Federico Confalonierit, Murat-t, a carbonarizmust vegyítse bele regényének szövevényébe. Napoleon bukásáról egy kalapszalonn tulajdonosnőjének elejtett beszélgetéséből értesülünk; a carbonarikkal akkor találkozunk először, mikor Gilberto a titkos jelre tiltott könyveket kap könyvkereskedőtől; Walewskával Varsóban ismerkedik meg Alessandra és hosszú, szoros barátság fejlődik közöttük. Csak ritkábban válik külön a történet szála a regény szövevényétől s szerelnők, hogy hamarabb futna vissza hozzá. S csak olykor hat erőltetetten, ha e kor nagy embereit: Beethovent és Foscolot, Manzont és Stendhalt mindenáron bele akarja szorítani elbeszélésének keretébe.

A családnak kettészakadása megadja F. Cappinak a módot arra is, hogy megbogozza cselekményének drámai csomóját. Metternich a teljesen osztrákká vedlett Sofia urát küldi Pármába, mert egy a Sasfiók kiszabadítására irányuló és Lombardiának felszabadítását célzó összeesküvés szála jutottak kezébe, melyben Gilberto és Enrico is részesek. A gróf nem is habozik beárulni sógorait, de aztán mégis megszegyenülten kullog vissza Bécsbe. Kitor a piemonti lázadás, várják a háborút Ausztria ellen s Alessandra, ennek a szép regénynek legrokonszenvesebb alakja, felkelhet végre csöndes merengéseinek homályos lámpája mellől, örömmel kiáltva öccsének: „Fedd fel világosságodat! Itt az óra!“

Az író mindezt olyan egyszerűen, fordulatosan, érdekfeszítően és retorika nélkül mondja el, olyan jó érzékkel igyekszik beleélni magát

históriai személyeinek lelkébe, s a magában is nacionalista irányú elbeszélésből oly természetesen fejti ki valami mélyen bensőséges hazafiság vissza-visszatérő lírai ritmelloját, hogy az akadémia jutalma a fiatal írónemzedékben aligha érhetett volna méltóbbat.

A háborús- és risorgimento-regény e keletje azonban csak a mai olasz közállapotok kedvező légkörében érhető meg. Az írók azért térnek vissza a nemzeti egység kialakulásának és a háborúnak emlékeihez, mert tanulságot és erőt akarnak belőlük meríteni a maguk kora számára, mely méltóvá akar válni hozzájuk. Teljesen összefüggő jelenség tehát, ha a modern olasz regény harmadik inspirációját a mai társadalmi és politikai életből meríti. Egyáltalán itt az utóbbi húsz év nagy szociális átalakulásai és küzdelmei oly gyors egymásutánban teremtették a próbákat a társadalmi regényre, mint sehol másutt. A háború előtti szociális problémák Pirandello „I vecchi e i giovani”-jában (1913) jutottak szóhoz; a háború korának ifjúsága Borgese „Rubeljában” (1921) és társadalmi harcai Beltramelli „Il cavalier Mostardo”-jában (1920) nyilatkoztak meg; a fasiszmus és kommunizmus élet-halálharcát Mario Sobrero rajzolta a „Pietro e Paolo”-ban (1924). A sort Mario Carli „L’italiano di Mussolini” című regénye (1930) zárja be.

Mario Carli nem a fiatalok közül való. Első novelláskötete 1909-ben jelent meg, azóta több kötet háborús regényt, fasiszta politikai tanulmányt bocsátott közzé. Utolsó műve, mellyel a „Labiadíjat” nyerte el, a mai építő-fasiszmusnak ember-eszményét akarja megrajzolni. Írói kvalitások tekintetében koránt sem versenyezhet Moraviaval és Cappival. Kalandszövése olykor Jack Londonra emlékeztet. A mai olasz törekvések azonban benne nyilvánulnak meg legvilágosabban.

Umberto Aquilonia szenátor egy ősi nagybirtok tulajdonosa Dél-Olaszországban. Mocsaras, rossz talaj, oktalan és gondatlan gazdálkodás teljesen tönkre juttatták a birtokot. A gögös, kapzsi, hatalmaskodó főúr öccsét, Ricciardot is kiűzte Amerikába, hol azonban ez megtanulta az intenzív termelés módszereit és nagy vagyonra tett szert. A regény úgy indul, hogy Ricciardo egy óceánjárón Dorothy leányával visszaérkezik a nápolyi kikötőbe s unokaöccse hazaviszi őket autóján az ősi palotába. Falco Aquilonia fasiszta képviselő az új idők embere. A közgazdasági egyetemen a „Talajfeljavításról” írott munkával nyert doktorátust. A Duce búzacsatáját és ama szándékát, hogy a külföldi tüzelőanyagtól függetlenítse Itáliát, odaadó lelkesedéssel szolgálja. Olyan ember, milyent a fasiszmus álmodik. Testét megedzette a sport; pompás repülő; vannak íróhajlamai; művelt s reális gazda, de mellette technikus és feltaláló; ha kell jó szónok, de a tartalmat nála sohasem homályosítják el üres szóvirágok. Gondolhatjuk, hogyan vérzik ennek a tetterőtől duzzadó ifjúnak a szíve, hogy konzervatív apja nem engedi őt gazdálkodni. A nemzeti termelés szempontjából a birtok elhanyagoltságát szinte hazaárulással határos bűnnek tartja. Egy új felvevőgéppel folytat kísérleteket, a „Tele-radioscop”-pal, mely az általa felfedezett M.-sugarak segítségével repülőgépről felvennie a talaj alatt rejlő természeti kincsek helyrajzát.

Ezt se próbálhassa ki családi földjein? Atyja mindenben ellene dolgozik. Sőt hozzásegíti a nagy zsidó bankárt, Lindet, kinek hatalmas behozatali érdekeltségei vannak amerikai cégeknél, hogy ellophassa kedvesének, Corának segítségével a fontos találmányt. Mikor azután az agg szenátor ridegen elutasítja, mert fantasztikusnak tartja, Ricciardonak és Falconak azt a tervét, hogy közös tőkével egy nagy konzorciumot szerveznek, mely a hatalmas földbirtok intenzív megművelésével az amerikai behozatalt jelentékenyen megcsökkentené, Falco a fiúi engedelmességénél előbbrevalónak tartja a nemzeti érdeket s egy rendelet kibocsátását provokálja, melynek értelmében az állam, tekintettel teljes elhanyagoltságára, kezelésbe veszi át az Aquilonia-birtokot s megművelését Falco vezetése alatt a helyi hadviseltek szervezésére bízva. Nem két ember harcol itt, de két nemzedék ütközik - meg egymással. Ez a csapás megöli az apát: s bár a fiúnak meglehet az az elégtétele, hogy halálos ágyán elismeri végre igazát, most már expiacióul akarja ezentúl egész életét birtokának rabságában tölteni. Közben kalandos úton visszaszerzi gépét Lindtől, ártalmatlanná teszi a „nemzetellenes tőke“ e képviselőjét és a miniszterelnök éleslátásának köszönheti, hogy a pártban támadt irigyeinek rágalomhadjárata sem tudja elgáncsolni törekvéseit. Mocsarakat vezet le, öntözőcsatornákat épít, modern gépeket hozat, a villanyerő minden lehetőségét kihasználja, katonailag szervezett munkatelepeket állít fel. Termelésre kényszeríti a földet. Ricciardo és Dorothy mellette vannak. A szép amerikai amazon feleségévé lesz. Fia születik. Folytatja kísérleteit. Bizonyos magasságból, aránylag csekély mélységben a föld színe alatt sikerül sótelepeket fölfedeznie. Az a föltevése, hogy M.-sugarainak mélységbehatása egyenes arányban áll a magassággal, melyből kibocsáttattak. Egy szép napon elindul és fürj magát fölfelé az égbolttba. Lélekezete elakad, orrából-szájából vér buggyan, eszméletét elveszti. Egy reflex-mozgással mégis átállítja a kormányt; gépe siklórepüléssel simán földet ér s egy fába ütközve megáll. Mikor felesége odaér, már csak haldokló férje karjai közé teheti utójára kisfiát. De a gépben ott van a fénykép, melytől Falco szén, vas vagy kőolaj fölfedezését reméli.

A regényben megtalálunk minden problémát, mi a modern Olaszországot érdekli. Mario Carli annak a mai olasz nemzedéknek regényét írta meg, amely a nemzet nagyságának szolgálatába állítja egész egyéni életét. Meghalni is kész érte, mert a „vivere pericolosamente“ hősi elvét vallja. Ki ne találkozott volna már az új olaszokkal ezzel a típusával? S ki ne ismerné fel benne, de a háborús és risorgimento-regények hőseiben is a Moravia által rajzolt apatikus Michelek ellen küzdő Mussolini olaszát: L'Italiano di Mussolini.